

جستاری بر تزئینات صفا استاد مسجد جامع اصفهان

✳️
پژمان دادخواه

✳️
دکتر غلامعلی حاتم

چکیده: ایوان غربی مسجد جامع اصفهان که به صفا استاد مشهور است از ساخته‌های دوران سلجوقیان می‌باشد که در زمان شاه سلطان حسین صفوی در نهایت زیبایی و کمال تزئین گردید و سیمای اولیه خود را از دست داد. تزئینات به کار رفته در این ایوان شامل تزئینات هندسی و نقوش اسلیمی و کتیبه‌هایی است که زیبایی و جلوه خاصی را به این مکان بخشیده‌اند. این تزئینات علاوه بر ایجاد زیبایی، کاربرد مذهبی و اطلاع‌رسانی نیز داشته‌اند؛ هم چنین باعث متبرک نمودن فضا می‌شدند و باعث می‌شدند انسان وجود خدا را در این مکان معنوی حس کند. هدف پژوهش حاضر معرفی تزئینات این گنجینه ارزشمند، کاربرد این تزئینات و دریافتی زیبایی شناسانه از این تزئینات با تکیه بر منابع موجود و مشاهده این ایوان می‌باشد. روش این تحقیق به شیوه توصیفی تحلیلی بوده و اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده‌اند.

واژگان کلیدی: صفا استاد، تزئینات، کتیبه، کاشی کاری، اسپر، مقرنس

◆ مقدمه

صفا استاد یکی از زیباترین بخش‌های مسجد جامع اصفهان است که در آن شاهد تزئینات زیبا و تنوع خطوط می‌باشیم. این ایوان که یکی از چهار ایوان اصلی مسجد می‌باشد، به طول و عرض ۱۰/۵ متر با طاق گهواره‌ای در ضلع غربی صحن مسجد قرار دارد و تنوع کتیبه‌ها، مقرنس‌های درشت، تزئینات و محراب کاشی‌کاری شده، آنرا به گنجینه‌ای زیبا و تکرار نشدنی بدل کرده است. اکثر تزئینات در این ایوان به صورت تزئینات نوشتاری و هندسی می‌باشد و تزئینات گیاهی و اسلیمی فقط در محراب ایوان دیده می‌شود و تزئینات آن نسبت به سایر ایوان‌های مسجد متفاوت می‌باشد. علاوه بر آن این ایوان منبع مهمی جهت مطالعه خطوط می‌باشد چرا که خطوط به کار رفته در آن از تنوع و کثرت برخوردار است. در این مقاله به بررسی تزئینات داخل و نمای خارج ایوان که بسیار با اهمیت و شگفت‌انگیز می‌باشد، پرداخته شده است. نظر به این‌که منابع تحقیقاتی در مورد تزئینات این قسمت محدود بوده، بخش عمده‌ای از مطالب جستاره حاضر به شیوه میدانی و مشاهده بنا گردآوری شده است.

◆ تاریخچه ایوان

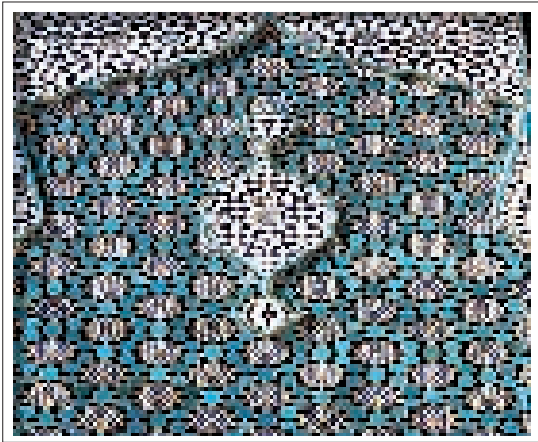
در مورد تاریخ و چگونگی ساخت ایوان به نظر باستان شناسانی که در این مسجد به کاوش و بررسی تاریخی پرداخته‌اند، باید رجوع کرد. آندره گدار طی عملیاتی مرمتی که در سال ۱۳۲۸ هجری شمسی انجام داده، چنین نتیجه گرفته است که چون ایوان جنوبی و غربی شبیه ایوان شرقی هستند، می‌توان همگی را مربوط به دوره سلجوقیان دانست. (گالدیری، ۱۳۷۰، ۲۷) گدار همچنین زمان ساخت ایوانها را سالهای ۵۲۲-۵۱۵ هجری قمری در دوران حکومت سلطان سنجر سلجوقی تخمین زده است. (گدار، ۱۳۸۷، ۱۷۶) تحقیقات گالدیری بر روی ایوانها مبین این است که بلافاصله پس از احداث ایوان جنوبی، تصمیم گرفته شد که با ساخت سه ایوان در امتداد محورهای اصلی تغییر شکل کلی در مسجد داده شود. (گالدیری، بی‌تا، ۲۴) بنابراین ستونهای شبستان‌ها را در میان اضلاع حیاط دوران آل‌بویه تخریب کردند و ایوان‌هایی احداث کردند که جبهه خارجی ایوان‌ها به امتداد نماهای این حیاط و جبهه عقبی آنها به دیوار خشتی قدیمی متصل بود. (گالدیری، ۱۳۷۰، ۲۶ و ۳۴) پوشش فعلی بنا به نظر می‌رسد متعلق به دوره صفویه باشد. کتیبه کاشی‌کاری به تاریخ ۱۱۱۲

✳️ **نویسنده مسئول:** کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز (این مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده می‌باشد).

Pejman_d@yahoo.com

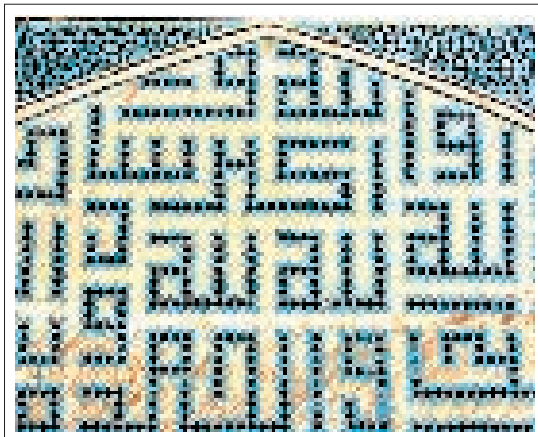
✳️ عضو هیئت علمی و استاد دانشگاه هنر. gh.hatam@yahoo.com

ده پر و پنج پر می‌باشد. رنگ غالب سطح داخلی فیروزه‌ای می‌باشد که شامل نقوش ستاره ده پر طراحی شده است که سطح این ستاره‌ها هم چون نقوش خاتم کاری بسیار ریز و ظریف می‌باشد.

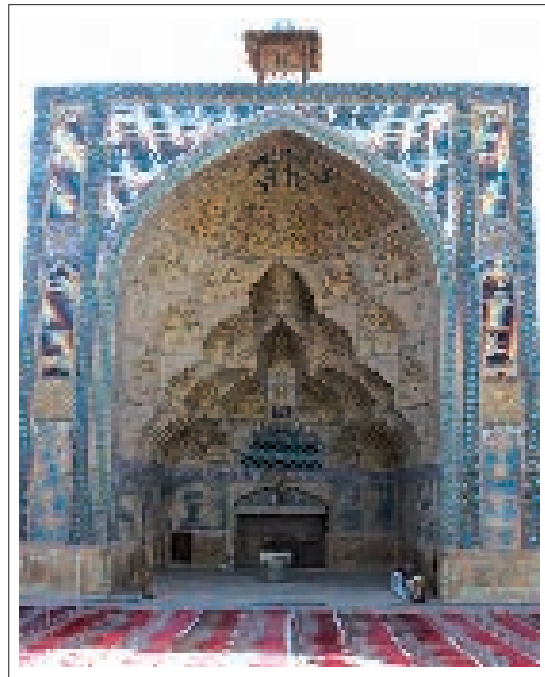
تصویر ۲: تزئینات اسپر ۱

اسپر ۲ بعد از اسپر ۱ قرار دارد و به شکل مربع می‌باشد. این اسپر به وسیله یک قوس به دو قسمت داخلی و خارجی تقسیم شده است. قسمت داخلی با خطوط کوفی بنایی با کاشی بر زمینه آجر اجرا گردیده است. خطوط با سه ردیف کاشی مربع شکل به صورت یک ردیف سیاه وسط و طرفین با کاشی فیروزه‌ای می‌باشد. متن شامل عبارت «سبحان الله والحمدلله و لا اله الا الله و الله اکبر» است. این عبارت مقدس به صورت کامل فضای اسپر را پوشانده و به نوعی خواندن آن مشکل است چون نقوش هندسی و ترکیبی انتزاعی دارد. اما در حقیقت ترکیبی صرفاً آبستره نیست، بلکه کلمات مقدس و تسبیحی خالصانه در پیشگاه خداوند می‌باشد که در حجابی از ماده و نقش و رنگ قرار داده شده است. (حلیمی، ۱۳۹۰، ۱۳۹) سطح خارجی اسپر با نقوش هندسی با کاشی معرق اجرا گردیده است. در اسپر روبرو همان نوشته‌ها به صورت معکوس می‌باشد.

تصویر ۳: نمایی از اسپر ۲

هجری قمری مبین این امر است. در دوره سلطنت شاه سلطان حسین صفوی داخل و خارج ایوان با کاشی‌های زیبا و خطوط متنوع تزئین شد و تزئینات اولیه آجری آن از صورت سلجوقی خارج شد. همچنین محراب زیبایی در این ایوان ساخته شده که کتیبه آن سال ۱۱۱۲ را نشان می‌دهد. (هنرفر، ۱۳۵۰، ۷۲ و ۱۱۴)

تصویر ۱: نمایی از صفا استاد (ایوان غربی)

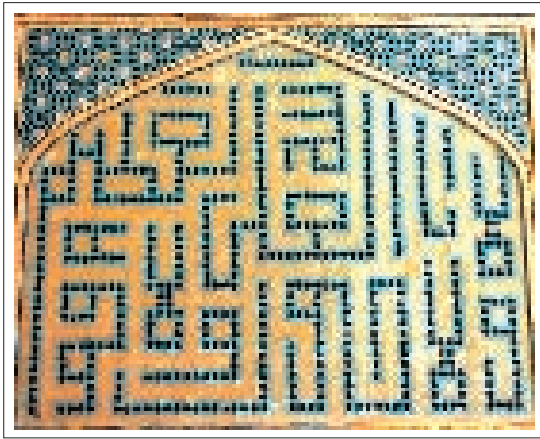
تزئینات ایوان

بررسی تزئینات داخل ایوان

ازاره‌های ایوان از سنگ مرمر پوشیده شده و در این قسمت همانند صفا صاحب (ایوان جنوبی) دو پنجره مشبک قرار گرفته که برای تهویه هوا استفاده می‌شده است. بالای ازاره‌ها از ۹ اسپر تشکیل شده که به جز یک اسپر بقیه اسپرها قرینه یکدیگر می‌باشند. در ضلع جنوبی ایوان و مقابل یکی از اسپرها یک محراب ساخته شده است و به طرز زیبایی تعادل و قرینگی اسپرها و به طور کلی ایوان حفظ گردیده است. برای تزئین اسپرها از نقوش هندسی و خط کوفی بنایی استفاده شده است. به ترتیب به توضیح و بررسی اسپرها می‌پردازیم.

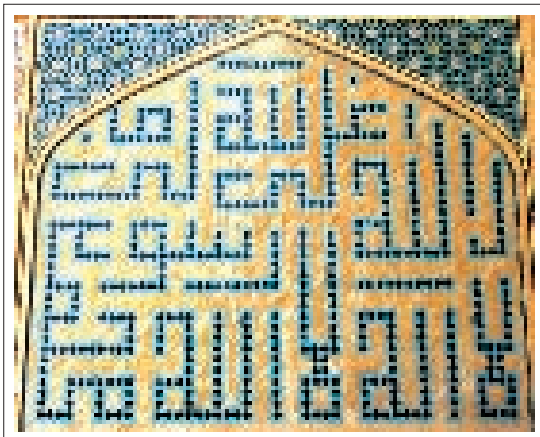
اسپر در ابتدای ایوان و به طرف صحن قرار دارد. تزئینات این اسپر شامل نقوش هندسی و ستاره ده پر می‌باشد که با تکنیک کاشی معرق اجرا گردیده است. سطح اسپر با یک قوس به دو قسمت تقسیم شده است. رنگ غالب در سطح خارجی، رنگ سفید است و شامل نقوش هندسی و ستاره

تصویر ۵: نمایی از اسپر ۴

اسپر ۵ در انتهای ایوان و طرفین شاه نشین قرار دارد. متن اسپر شامل عبارت «لا الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» می‌باشد. سطح خارجی این اسپر از نقوش هندسی متراکم به صورت معرق تشکیل شده است. (هنرفر، ۱۳۵۰، ۱۱۰)

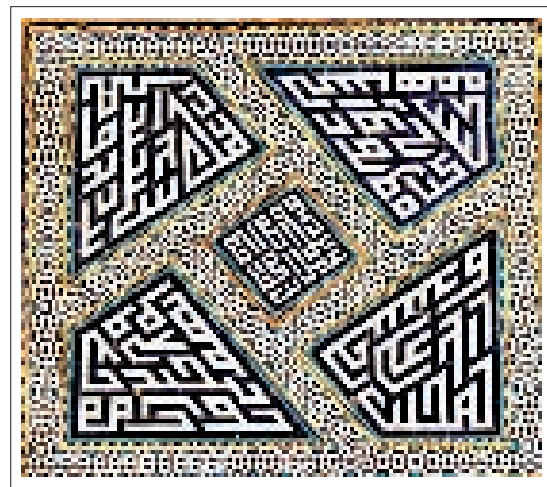
تصویر ۶: نمایی از اسپر ۵

تمامی این اسپرها به صورت قرینه هم کار شده‌اند و عبارات مقدس به گونه‌ای هندسی و در نهایت تجرد به نمایش گذاشته شده‌اند، چرا که هنر اسلامی به یک معنا هنری است تجریدی و عرفانی و جوهر آن در قرینه‌سازی متجلی می‌گردد. تمامی نظم تجریدی آن بازتابی است از محتوای عارفانه‌ای که بر پایه ایدئولوژی اسلام بنا شده. واکنش‌های عاطفی و هیجان آمیز بدان راهی نیست. (حاتم، ۱۳۷۶، ۴۸۴) البهنسی در این باره می‌گوید: «بدین ترتیب هنرمند اسلامی، دنیای جدیدی از اشکال هندسی را کشف نموده تا بتواند تفکر و عقاید خود را بر آن تحمیل نماید. هرچند در تصوف هم این اشکال به صورتی دیگر تجلی و آدمی را به قدرت الهی هدایت می‌کند. معانی هنری در شکوه و عظمت این خطوط تجلی می‌نماید» (البهنسی، ۱۳۸۷، ۶۴) در ضلع جنوبی

اسپر ۳ به شکل مربع می‌باشد و قرینه‌ای در روبرو ندارد. می‌توان زیباترین خط کوفی بنایی را در این اسپر جستجو کرد. متن شامل اشعاری در مدح و ستایش حضرت علی^(ع) می‌باشد و در وسط آن در کادر مربع، نام هنرمند سازنده آن نوشته شده است. چهار چهارضلعی نامنظم حول محور مربع حالتی دوار دارد که جلوه‌ای پویا ایجاد کرده و در خود یک مصرع شعر دارند. این خطوط با کاشی سفید بر زمینه کاشی لاجوردی است. متن اسپر بدین قرار است:

قطعه پایین سمت چپ: چون نامه جرم ما به هم پیچیدند
 قطعه بالا سمت چپ: بردند و به میزان عمل سنجیدند
 قطعه بالا سمت راست: بیش از همه کس گناه ما بود ولی
 قطعه پایین سمت راست: ما را به محبت علی بخشیدند

در مربع مرکزی شامل عبارت «عمل ابن محمد مؤمن امین» است. در زمینه این اسپر نقوش هندسی زیبا و ستاره‌های ده پر و پنج پر دیده می‌شود. آنچه که این اسپر را از بقیه اسپرها متمایز نموده این است که شعر فارسی در مدح حضرت علی^(ع) به خط کوفی بنایی زیبایی بخش این مکان شده است.

تصویر ۴: نمایی از اسپر ۳ و زیباترین خط کوفی بنایی

اسپر ۴ در انتهای ضلع شمالی و جنوبی ایوان قرار گرفته و یک قوس سطح آن را به دو قسمت تقسیم کرده است. متن اسپر شامل عبارت «لا حول و لا قوت الا بالله العلی العظیم» می‌باشد. نقوش سطح خارجی اسپر شامل نقوش هندسی ریز و شمسه و ستاره می‌باشد و رنگهای متنوعی برای تزئین این قسمت استفاده شده است. این نقوش همانند نقوش اسپر ۱ می‌باشد ولی ظرافت آن را ندارد.

در کتیبه قوس بالای پنجره مشبک و قوس زیرین در محدوده شاه نشین خط نستعلیق به کار رفته است. در قوس پایینی، خط نستعلیق زرد رنگ بر زمینه لاجوردی در چهارده لوح کشیده و سیزده لوح کوچک چهار گوش و دونیم لوح، به رنگ سبز بر رنگ زرد نوشته شده و در زمینه از طرح های اسلیمی و عناصر گیاهی پوشیده شده است. در قسمت بالای هلال چهارده لوح با خط نستعلیق سفید بر زمینه لاجوردی وجود دارد. متن هلال شامل صلوات بر چهارده معصوم است. در سمت راست و چپ پایین این هلال در یک حاشیه باریک چهار مصرع شعر با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به همراه نام استاد محمدامین نوشته شده است.

غرض نقشی است کز ما باز ماند

که هستی را نمی بینیم بقایی

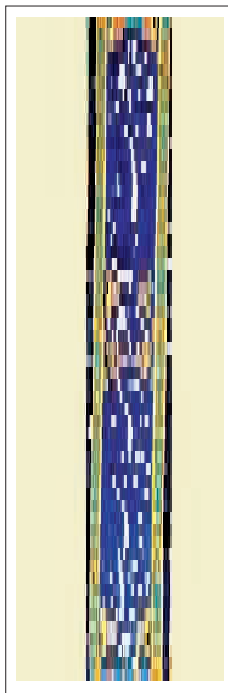
مگر صاحب دلی روزی به رحمت

کند در حق مسکینان دعایی

عمل ذره بی مقدار ابن محمد مؤمن

محمد ابن بناء اصفاهانی

در گوشه آخرین لوح هلال فوقانی با خط نستعلیق سیاه بر زمینه زرد نوشته شده: نقی بروز حشر بگو یا علی مدد. علاوه بر مدح چهارده معصوم در لوح دوم نام خوشنویس نقیب حسینی و تاریخ ۱۱۱۲ ذکر شده است.

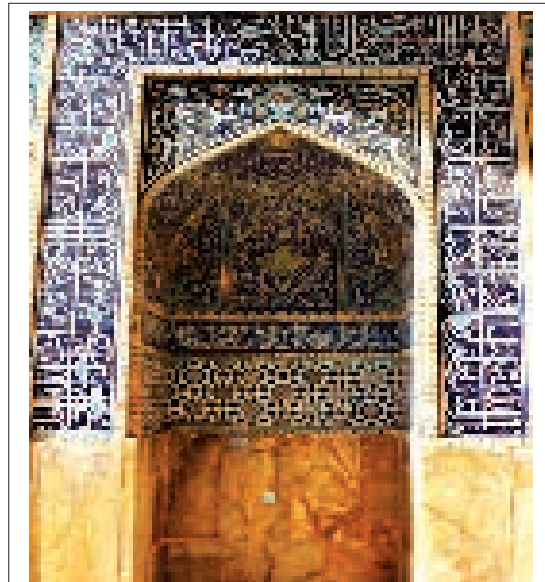

تصویر ۷: محراب دوره صفوی صفا استاد

تصویر ۸: کتیبه سمت راست و چپ هلال شاه نشین

ایوان و مقابل اسپر ۳ محرابی از دوره صفویه قرار دارد. محراب از سنگ مرمر و کاشی معرق پوشیده شده است. در بخش خارجی محراب کتیبه‌ای با خط ثلث بر کاشی معرق لاجوردی طراحی شده. که لابلای حروف با عناصر اسلیمی به رنگ فیروزه‌ای پوشیده شده است. کتیبه مذکور شامل حدیثی از پیامبر می‌باشد. در لچکی‌ها نقوش زیبای اسلیمی و ختایی به رنگ سفید، فیروزه‌ای و زرد طراحی دیده می‌شود. در وسط آن در کادر مربع کتیبه‌ای به خط کوفی بنایی با عبارت «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حقاً» وجود دارد که محراب رام‌تبرک کرده است. در داخل کتیبه‌ای به خط ثلث، شامل کلامی از پیامبر می‌باشد و در انتها با نام عبدالباقی اصفهانی که خوشنویس این قسمت بوده به اتمام می‌رسد. وسط این محراب با نقوش اسلیمی و ختایی و عناصر گیاهی و تجریدی آرایش یافته است. پس بنابر این «اولین چیزی که در مشخصه اسلامی جلب توجه می‌کند این است که این هنر به اشکال تجریدی به صورت گیاهان یا اشکال هندسی که نقش نام دارد در می‌آید» (همان)

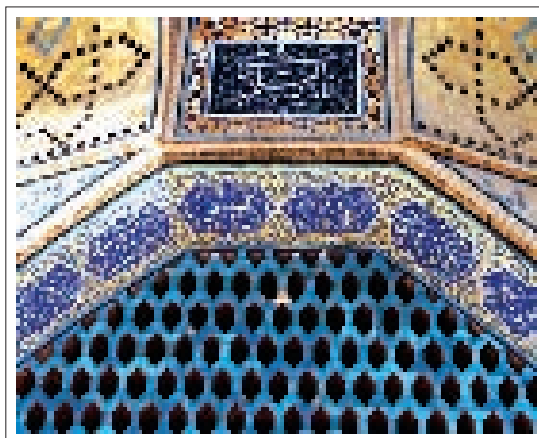
تصویر ۷: محراب دوره صفوی صفا استاد

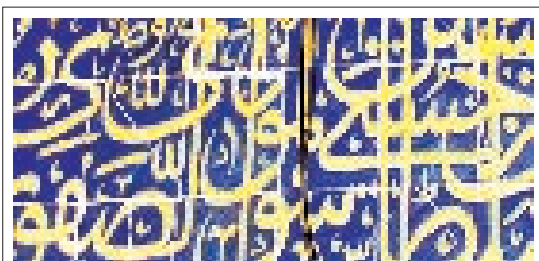

تصویر ۱۰: تزئینات لچکی شاه نشین

در قسمت بالای اسپرها و زیر مقرنس‌ها کنیبه خط ثلث به صورت سرتاسری نوشته شده است. در این کنیبه هیچ گونه تزئینات اسلیمی و گیاهی استفاده نشده و اعراب فضاهای خالی را پوشش داده است. کنیبه ضلع شمالی شامل حدیثی از پیامبر و در قسمت غربی نام شاه سلطان حسین صفوی به رنگ زرد و در انتها نام خطاط معروف علی نقی الامامی و تاریخ ۱۱۱۲ درج گردیده است.

تصویر ۹: کنیبه های قوس بالای پنجره مشبک و قوس زیرین شاه نشین به خط نستعلیق

تصویر ۱۱: کنیبه سرتاسری ایوان غربی

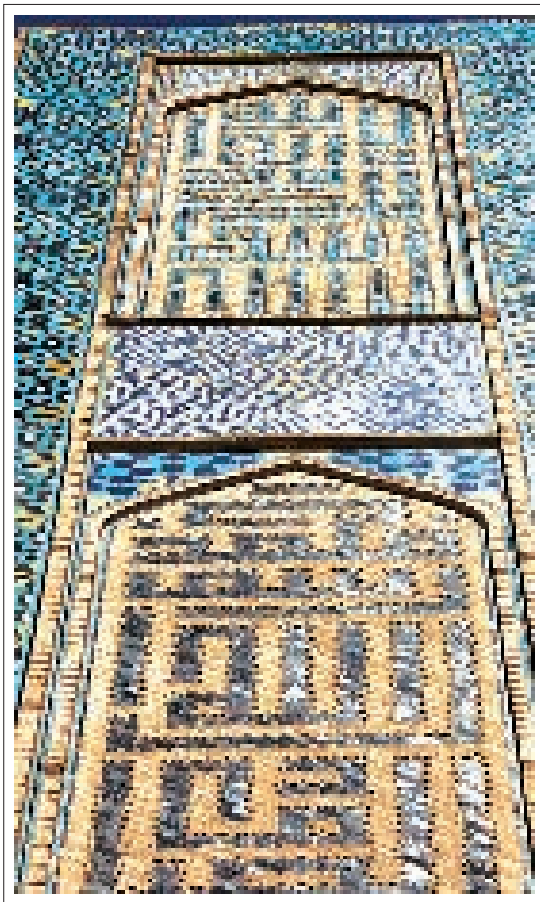
سقف این ایوان از پنج ردیف مقرنس پوشیده شده و برای تزئین آن از کاشی‌های کوچک مربع سیاه و فیروزه‌ای رنگ و خط کوفی بنایی و اشکال هندسی استفاده شده است. خطوط کوفی بنایی در این قسمت به شکل مربع طراحی شده و همین امر موجب کاستن فضای یکنواخت پوشش آجری گردیده و بر جنبه تزئینی این قسمت افزوده است. خطوط کوفی بنایی و نقوش هندسی که به رنگ فیروزه‌ای و سیاه است، تضاد رنگی زیبایی را ایجاد کرده و موجب جذابیت این بخش شده است. دور هر مقرنس را

تکرار کلمات مقدس «الله محمد علی» نشانگر ارتباط دین و به خصوص مذهب تشیع با هنر می‌باشد. به عبارتی دیگر هنرمند تمام تلاش خود را صرف آرایش مسجد مطابق با تعالیم دین و اسماء مقدس کرده و تلاشی در جهت تبلیغ اندیشه‌های دینی و متبرک کردن فضا در قالب تزئینات نموده است. در لچکی‌های شاه نشین نقوش ستاره‌های ده پر و پنج پر با کاشی‌های معرق زرد، سفید و فیروزه‌ای طراحی شده است، که این نقوش توسط باندهای آجری ظریف احاطه شده و ستاره پنج پر و نیم شمس پنج پر را بوجود آورده است و به نوعی شاهد زیبایی نقش در نقش می‌باشیم و این رویه به طرز کاملاً دقیق و ریاضی‌گونه اجرا شده است. نمونه این تزئین محدود می‌باشد و در این قسمت می‌توانیم مشاهده کنیم. ریاضیات در اشکال هنرها نقش داشته است و یکی از ویژگی‌های هنری اسلام وجود نقش‌های هندسی است که در بیشتر هنرها جلوه‌گری می‌کنند. در نقش‌های هندسی اسلامی فضای پر و خالی شده و طرح زمینه آن همه ارزش برابر دارند و با هم متوازن هستند و همان‌گونه که خط‌ها همواره پس و پیش برهم می‌غلطند، همان‌گونه هم توجه بیننده هرگز در یک نقطه از عوامل زینتی متوقف نمی‌شود (حاتم، ۱۳۷۶، ۴۸۹)

اسپر ۱ که در بالاترین قسمت پایه های ایوان و در دو طرف قرار دارد. همانند سایر اسپرها در قسمت بالا یک قوس سطح اسپر را به دو قسمت تقسیم می کند. سطح داخلی از نوشته هایی به خط کوفی بنایی تشکیل شده است. نوشته ها با سه ردیف کاشی شطرنجی و بر زمینه آجر اجرا گردیده است. متن شامل عبارت «لا اله الا الله الملك الحق المبين» است که از بالا به پایین می باشد. در قسمت خارجی قوس و حاشیه فوقانی اسپر سوره النصر با خط کوفی بنایی به رنگ فیروزه ای طراحی شده و بر زمینه کاشی زرد قرار دارد. در قسمت داخل که بوسیله این خط محصور شده، از نقوش هندسی و شمشه های ده پر استفاده شده است.

اسپر ۲ در زیر اسپر ۱ قرار دارد. در مرکز اسپر کلمه علی چهار بار در کادر مربع به طرز استادانه طراحی شده و به شکل مورب در مرکز قرار گرفته است. زمینه با نقوش هندسی پوشیده یافته است.

اسپر ۳ در زیر اسپر ۲ قرار دارد. متن شامل عبارت «محمد رسول الله الصادق الامين» می باشد. علاوه بر آن نقوش هندسی متراکم و زیبایی به رنگهای آبی فیروزه ای و لاجوردی و سفید و زرد ترکیب زیبایی را ایجاد نموده است.

تصویر ۱۲: نمایی از اسپرهای ۱ و ۲

نوار باریکی از کاشی سیاه و فیروزه ای پوشانده و مقرنس ها را تفکیک کرده است. کلمات مقدس «الله محمد علی» در این مقرنس ها دیده می شود. در قسمت فوقانی طاق و در نیم ستاره ای شش پر، چهار بار «الله اکبر» و یک بار «لا اله الا الله» که به دو قسمت تقسیم شده، به خط کوفی بنایی نوشته شده است. در مرکز این متون، نیم شمشه ای با کاشی معرق سفید و سیاه وجود دارد. تکرار خط نوشته ها در صفحات کوچک و بزرگ مقرنس ها که با نگاه بیننده و خواننده منطبق می گردد، حالتی عرفانی و روحانی ایجاد می نماید که بالطبع معماری و ساختمان، آجر و کاشی به فراموشی می رود و نقش مجرد هندسی و کلمه با هم همراه می شوند تا عابد و عارف و حتی بازدیدکننده عادی را از تعلقات مادی برهاند و او را در عالمی معلق و غیر مادی قرار دهد تا در صورتی که شرایط لازم را داشته باشد با عالم بالا پیوند برقرار کند و در مسیر وصل معنوی سیر کند (حلیمی، ۱۳۹۰، ۸۷ و ۸۸)

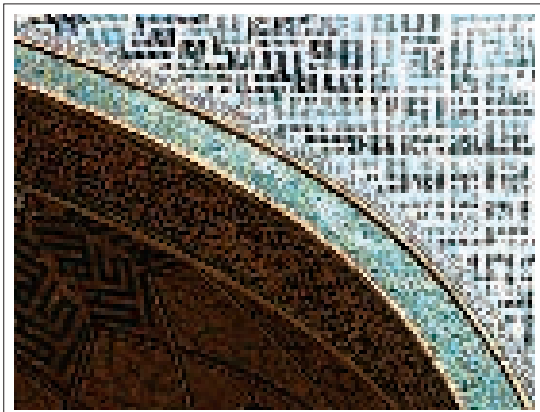
تصویر ۱۲: تزئینات مقرنسه های ایوان غربی

بررسی تزئینات نمای خارجی ایوان

نمای خارجی این ایوان به کلی با نمای سایر ایوانهای مسجد متفاوت است. در نمای این ایوان از کاشی و آجر استفاده شده و برعکس نمای سایر ایوان ها رنگ این ایوان ملایم تر و به رنگ سفید و فیروزه ای است. ایوان نمایی ساده تر دارد و شامل نقوش هندسی و خطوط کوفی بنایی می باشد و فاقد تزئینات اسلیمی است. در این جا شاهد یک نوع خط و آن هم خط کوفی بنایی هستیم این نما از چند اسپر تشکیل شده است که به بررسی و شرح آن می پردازیم.

این خصیصه است که بیننده را به جنب و جوش و عمل و انمی دارد و برعکس در ذهن وی زمینه ای را برای کشف و شهود و درون بینی مهیا می‌کند (حاتم، ۱۳۷۶، ۴۸۶)

لچکی‌های بالای ایوان با کاشی معرق سفید و لاجوردی شمشه‌های ده پر را تشکیل داده است. خط کوفی بنایی در این قسمت شامل عبارت «شهد الله انه لا اله الا هو و الملائکه و اولوالعلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم» می‌باشد که به صورت شطرنجی ترکیب شده و از سه ردیف کاشی مربع تشکیل شده که ردیف وسط آبی فیروزه‌ای و دور آن به رنگ سیاه است. (هنرفر، ۱۳۵۰، ۱۰۵)

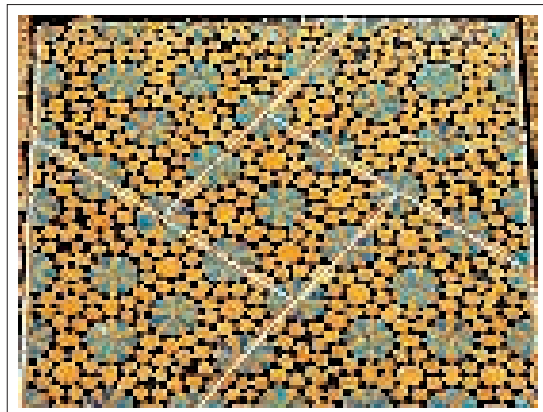
تصویر ۱۶: تزئینات لچکی ایوان غربی

در نمای خارجی این ایوان اسپرهای خطی را حاشیه‌های متشکل از نقوش هندسی پوشانده است، در حالی که در نمای ایوان جنوبی اسپرهایی که شامل نقوش هندسی و گیاهی را کتیبه‌ها و باندهای خطی محصور کرده بود. در اسپرهای این ایوان از نقوش بسیار ریز و متراکم استفاده شده است که همانند یک اثر خاتم کاری می‌باشد، که جلوه زیبایی را ایجاد کرده است. محمد حسین حلیمی این شکل‌های متراکم تزئینی که نظر را به منطق شکلی به خصوصی از شکل آفرینی جلب می‌کند را منطق تراکم نامگذاری می‌کند و در ارتباط با آن می‌گوید: «این نوع تزئین و طراحی، نکته مهم تصویری و تجسمی را مطرح می‌کند که می‌توان آنرا به عنوان یک اصل زیبایی‌شناسی در هنر اسلامی قلمداد کرد که عبارت است از « فکر و اندیشه » (حلیمی، ۱۳۹۰، ۱۸۵)

نتیجه‌گیری

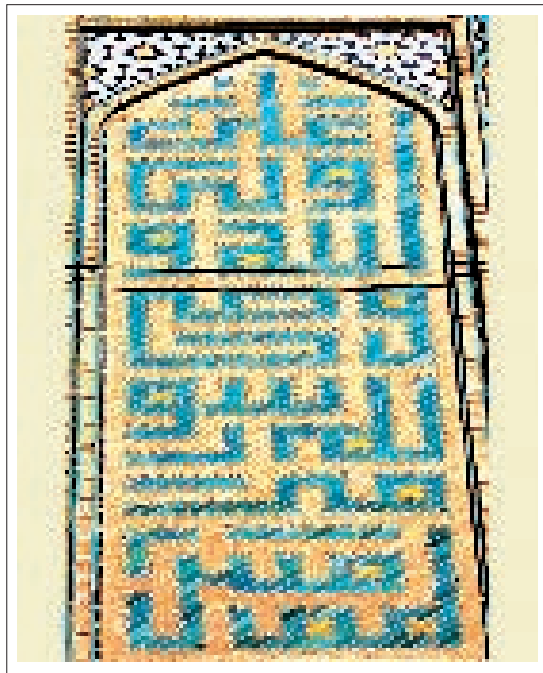
تزئینات مسجد جامع اصفهان نتیجه شاهکارهای کسانی است که با تمام وجود هنر را در خدمت دین و مسیر توحیدی گذارند و گوشه گوشه این مکان را آوردگاه زیباترین تلاش‌های خود نمودند و معنویت را در ره آورد ایام

اسپر ۴ به شکل مربع می‌باشد و زیر اسپر ۳ قرار دارد و شامل یک مربع مرکزی و چهار چهار ضلعی نامنظم در دور آن است.

تصویر ۱۴: نمایی از تزئینات هندسی اسپر ۴

اسپر ۵ در پایین‌ترین قسمت قرار دارد. بخش داخلی اسپر با خط کوفی بنایی با کاشی فیروزه‌ای بر زمینه آجری ترکیب شده است. متن شامل عبارت «علی ولی الله و وصی الرسول امیر المؤمنین» است.

تصویر ۱۵: نمایی از اسپر ۵

تمامی این اسپرها قرینه‌ای در سمت دیگر ایوان دارند و در نهایت دقت و مهارت طراحی شده‌اند. به خاطر ویژگی‌های هندسی این خطوط خواندن آن مشکل است و انسان را به تعمق و سیر و سیاحت در دنیای عبارات قرآنی و احادیث هدایت می‌کند. در تزئین و آرایش بناهای اسلامی

به ارمغان آوردند. با توجه به بررسی‌ها و مطالعات میدانی به عمل آمده، تزئینات این ایوان را می‌توان به دو دسته عمده هندسی-گیاهی و همچنین نوشتاری تقسیم نمود. در خصوص کتیبه‌ها و نوشتارها می‌توان چنین گفت که این آثار شامل متون تاریخی، اجتماعی و مذهبی بوده و با کاشی طراحی شده‌اند. در زمان صفویان مذهب تشیع وارد مرحله تازی‌ای از حیات خویش شد. شاهان صفوی خود را از اعقاب امامان می‌دانستند و تمام توجه و تلاش خود را صرف گسترش مذهب تشیع نمودند. وجود علما و روحانیون در این دوره بر گسترش این روند تاثیرگذار بود. کتیبه‌های این دوران شامل نام‌های مقدس الهی، اسامی چهارده معصوم و ستایش و صلوات بر ائمه بود. به طور کلی هنرمندان از آیات قرآن، ادعیه و اسماء مقدس برای تزئین مسجد استفاده می‌کردند. این مسئله علاوه بر زیبایی‌های تزئینی، باعث متبرک نمودن فضا و گسترش بعد معنوی می‌شد و هم چنین باعث می‌شد که نمازگزاران حضور خدا را در همه جا احساس کنند. علاوه بر آن کتیبه‌های دیگر دارای مفاهیمی هستند که منعکس کننده شرایط و اوضاع اجتماعی و فرهنگی دوران می‌باشد. این کتیبه‌ها درباره اقدامات شاهان در توسعه و آبادانی مسجد، نام سازندگان بنا می‌باشد. همچنین تزئینات هندسی و گیاهی باعث زیبایی و ایجاد فضای روحانی و دلپذیر در این کانون معنا می‌شد و باعث می‌شد انسان در مکانی قدم بگذارد که همه زیبایی و یاد خداست. در مجموع می‌توان چنین گفت که تمام تزئینات و دستاوردهای معماری در خدمت دین به کار گرفته می‌شد. اگر چه در تعالیم اسلام مجسمه‌سازی و

کشیدن شمایل منع شده ولی هنرمند مسلمان برای این امر چاره‌ای اندیشید و از دل طبیعت گرایي نقوش تجریدی را به ارمغان آورد. علاوه بر این، خط و نوشته هم به عنوان یک سنت همیشگی در هنرهای اسلامی و در معماری مساجد ایرانی دیده می‌شود و ارزش روحانی و مذهبی را به همراه دارد.

◆ فهرست منابع

۱. البهنسی، عقیف، *هنر اسلامی*، ترجمه: محمود پورآقاسی، چاپ دوم، انتشارات سوره مهر، تهران، ۱۳۸۷.
۲. حلیمی، محمد حسین، *زیبایی شناسی خط در مسجد جامع اصفهان*، چاپ اول، انتشارات قدیانی، تهران، ۱۳۹۰.
۳. گالدیری، اوژینو، *مسجد جامع اصفهان ۳*، ترجمه: عبدالله جبل عاملی، چاپ اول، انتشارات میراث فرهنگی اصفهان، اصفهان، ۱۳۷۰.
۴. گالدیری، اوژینو (بی‌تا)، *مسجد جمعه اصفهان در دوران آل بویه*، ترجمه: حسین سلطانزاده پسیمان، انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایرانی
۵. گدار، آندره و دیگران، *آثار ایران*، ترجمه: ابولحسن سروقد مقدم، چاپ پنجم، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۷.
۶. هنر فر، لطف الله، *گنجینه آثار تاریخی اصفهان*، چاپ دوم، انتشارات ثقفی، اصفهان، ۱۳۵۰.

◆ فهرست مقالات

۱. حاتم، غلامعلی، «مسجد جلوه گاه هنر اسلامی»، فصلنامه هنر، شماره ۳۳، تابستان و پاییز ۱۳۷۶.

